

Богдан Лепкий: штрихи до портрета

Серед когорти подвижників національно-державного відродження України ХХ століття, творча спадщина яких набуває сьогодні особливого значення, вирізняється постать Богдана Лепкого. В історії української культури та громадсько-політичного життя Б. Лепкий займає одне з найвизначніших місць як письменник, вчений, критик, видавець, публіцист, промовець, декламатор, педагог, художник, мистецтвознавець, культурно-просвітній і громадсько-політичний діяч, внесок якого у справу піднесення національної свідомості українського народу може дорівнювати спадщині таких представників доби модерного націотворення, як Михайло Грушевський чи Іван Франко.

Оцінюючи доробок Богдана Лепкого, сучасник митця Павло Лисяк писав: «Богдан Лепкий — це людина, яка усе своє життя віддала беззастережній службі нашої національної ідеї, яка тому має для неї безсмертні заслуги, які вже перейшли до нашої історії і з її скрижалів ніколи вимазані не будуть. Власне творчій праці й заслутам таких наших передовиків, як Богдан Лепкий і йому подібних завдячуємо теперішній стан нашого національного розвитку, отже, форму і зміст сучасного українства»¹.

Богдан-Нестор Лепкий народився 4 листопада 1872 р. в селі Кривеньке на Тернопілля в родині греко-католицького священника

¹ Лисяк, П. Богдан Лепкий як громадянин / П. Лисяк // Богдан Лепкий, 1972—1941 : зб. у пошану пам'яті поета. — Краків ; Л. : Укр. вид-во, 1943. — С. 43. (Тут і далі цитати подаємо за правилами сучасної орфографії та пунктуації зі збереженням особливостей, притаманних авторській мові. — Н. Б.)

Сильвестра Лепкого та Домни. 9 листопада у Крегульці, «в домі діда, маминого батька, Михайла Глібовицького, його хрестили і там вписали у метрику»². Новонародженого назвали Теодором-Нестором: перше ім'я дали на честь діда по батькові, друге свідчило, що син був старшим у родині. Богдан же — український відповідник імені Теодор.

Дитинство Богдана Лепкого минуло у Крегульці, де з 1873 р. отець Сильвестр був парохом. Із цим чарівним куточком галицького Поділля пов'язані перші «спомини» письменника про «лани широкі», що ведуть у незнані світи, про хату «з вишневим садом білоцвітним», про «церковцю» дерев'яну, стареньку, що «перша чула... шепіт молитви, перша бачила... перший лет в країну тайн незбагнутих», про «могили забутих предків», що притягали до себе хлопчачу уяву³. Ці спогади згодом постали у віршах, що яскраво змалювали сторінки поетового дитинства:

*Згадки з моїх диточих літ,
Ах, як ви дорогі мені!
Ви, мов ті цвіти чарівні,
Цвітете навіть ще й тоді,
Коли мороз зморозить світ...*

Головну роль у становленні особистості Б. Лепкого відіграли його батьки. Сильвестр Лепкий, закінчивши теологічний факультет Львівського університету та Львівську духовну семінарію, належав до найосвіченіших людей свого часу. Він був відомий як публіцист і письменник, що поміщав свої твори в народовських виданнях під псевдонімом Марко Мурава. Співпрацюючи з «Просвітою» та Науковим товариством ім. Шевченка, брав активну участь у громадському житті краю. Від матері, яка гарно співала та малювала, Богдан успадкував нахил до мистецтва. Саме з батьківського дому він виніс глибоку повагу до предківської тисячолітньої культури, мови, віри і церкви.

² Кузеля, З. Богдан Лепкий : біогр. нарис / написав З. Кузеля // Золота Липа : ювіл. зб. творів Богдана Лепкого з його життям, бібліографією творів і присвятами / зладив З. Кузеля. — Берлін : Укр. слово, 1924. — С. 9.

³ Лепкий, Б. Казка мого життя / Б. Лепкий. — Івано-Франківськ : Нова зоря, 1999. — С. 9—10.

Щасливе дитинство Б. Лепкого затьмарила раптова смерть від дифтерії двох молодших сестричок та брата. Відтоді батьки почали «перечулено» берегти єдиного сина. Порятунком від самотності для нього стали книги. Майбутній письменник навчився читати не на букварі, а на «Новорічних дзвонах» Ч. Дікенса, п'ятилітньою дитиною прочитав «Марусю» Г. Квітки-Основ'яненка. Та найбільше враження справив на Богдана «Кобзар». Шевченкові вірші несли його в дитячій уяві до Дніпра, на Запорізьку Січ, відкриваючи перед ним «такій широкий світ, так далеко видно, так легко дихати грудям... Україна!»⁴.

У початкову школу батьки віддали сина до Бережан, де із шести років Богдан жив у родині діда, греко-католицького священника. Отець М. Глібовицький був непересічною людиною своєї доби, займав посаду віце-маршалка повіту. Мав велику бібліотеку, особливою гордістю якої вважалися «Русалка Дністрова» та рукописи о. М. Шашкевича, з котрим о. Михайло товаришував у шкільні роки. Дід дбав про патріотичне виховання внука, прищеплював йому почуття гордості за історію України. Не був обділений Богдан увагою решти родини. Особливо хлопець любив слухати, як тітка Дарія грала Шопена, Шумана або Бетховенові сонати. Водночас традицією були відвідини театру, про що Б. Лепкий не раз писав у спогадах.

З 1884 по 1891 р. Богдан навчався у Бережанській гімназії. На канікули приїздив у село до батьків, котрі з 1881 р. жили у Поручині, а з 1891 р. — в Жукові Бережанського повіту. Саме завдяки Поручину, — підкреслював митець, — «я пізнав село та зжився з сільським народом»⁵. Особливо захоплювала Б. Лепкого атмосфера народних звичаїв, котрі збереглися на Бережанщині: святкування Андрія, Щедрого вечора із щедрівками, Різдва з колядками, Великодня з гагілками під старою церквою. Згодом народні звичаї «ожили» у творах письменника.

Навчання в гімназії, де «вітав» дух Маркіяна Шашкевича, сприяло розвитку творчих здібностей Б. Лепкого. Поляк Матеуш Куровський, котрий був у той час директором гімназії, опікувався обдарованими учнями «без огляду на віру, національність і на класову

⁴ Лепкий, Б. Казка мого життя / Б. Лепкий. — Івано-Франківськ : Нова зоря, 1999. — С. 92.

⁵ Там само. — С. 143.

приналежність»⁶. У стінах навчального закладу прагнули виховати не громадян «середньої міри», а «людей знатних й іменитих», котрі б «записалися тривкими буквами в історії свого краю і народу»⁷.

Врахувавши побажання батька, Богдан Лепкий у 1891 р. розпочав навчання у Віденській академії мистецтв, згодом перевівся на філософський факультет Віденського університету. Однак його душу тривожила тута за рідною землею та родиною, ці настрої вилились у віршах. Листки, списані поетичними рядками, побачив талановитий лірик Михайло Петрушевич (Новицький). Прочитавши їх, похвалив і «заохотив не кидати пера». І Богдан писав далі, однак не поспішав друкувати вірші, бо вважав «їх чимсь так йому близьким, що не хотів іти з ними між чужих людей, між читаючий загаль»⁸. Тому перші твори Б. Лепкого здебільшого втрачені, збереглися лише вірші «Дилія», «Сонет» («Ліси дрімучі»), обидва написані у 1891 р., та поезія «Я вас жалую», датована 1892 р.

Значний вплив на становлення світогляду Богдана Лепкого мало навчання у Львівському університеті, куди діяч перейшов у 1892 р. Студіюючи історію та літературу під керівництвом таких відомих українських вчених, як О. Огоновський, І. Шараневич та М. Грушевський, Б. Лепкий прийшов до висновку, що «наш край і наш народ — це одна, неподільна цілість і що тільки у власній державі знайдемо ми спромогу нашого дальшого поступу й всестороннього розвитку»⁹.

Велику роль у формуванні особистості Б. Лепкого відіграло його знайомство у студентські роки з подвижниками української культури: І. Франком, К. Студинським, Ф. Колесою, М. Вороним, О. Маковеєм, С. Крушельницькою, О. Мишуткою, В. Щуратом, А. Чайковським та ін., праця яких на ниві національного відродження стала прикладом для наслідування. Водночас активна участь Богдана Лепкого у львівських молодіжних організаціях «Ватра» і «Сокил», хорі «Боян» та

⁶ Лепкий, Б. Казка мого життя / Б. Лепкий. — Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999. — С. 156.

⁷ Там само. — С. 153, 120.

⁸ Лепкий, Б. Писання: твори: в 2 т. / Б. Лепкий. — К.; Ляйпціг: Укр. накладня, 1922. — Т. 1: Вірші. — С. 374.

⁹ Кузеля, З. Богдан Лепкий: біогр. нарис / написав З. Кузеля // Золота Липа: ювіл. зб. творів Богдана Лепкого з його життяписом, бібліографією творів і присвятами / зладив З. Кузеля. — Берлін: Укр. слово, 1924. — С. 33.

товаристві «Просвіта» заклала основи його подальшої громадсько-суспільної роботи.

Саме тоді відбувся поворот до прозової творчості, якій Богдан почав віддавати весь свій вільний час. У коментарях до «Писань» Б. Лепкий зазначив: «Перше оповідання, яке я написав, називалося «Шумка». Я тоді був студентом філософії у Львові, помагав Іванові Белеєві порядкувати бібліотеку «Просвіти» і передав йому цей першовір до прочитання. Він помістив «Шумку» в одному з фейлетонів «Діла» і таким чином заохотив мене до дальшої літературної праці. Була це чисто моральна понука, бо про гонорар я тоді й не думав. За «Шумкою» пішло «На палеті» (чотири поезії в прозі), довше оповідання «В лісі» і цілком довге, котрого імені не тямлю (мабуть, «Дивак»)»¹⁰.

Оповідання «Шумка», з яким український читач вперше ознайомився на сторінках щоденної газети «Діло» у числі 95 від 21 березня 1894 р., було підписано криптонімом «Богдан Л.». Знайти інші першодруки митця можна за псевдонімами та криптонімами, серед яких найбільш уживаними були «Б. Л.», «Н. М.», «Л. В.», «Н. Л.», «Нестор Лендин», «Федір Крегулецький», «Нестор Літинський». Першим серед лепкознавців це зазначив З. Кузеля, окремо наголосивши у бібліографії творів Б. Лепкого на публікаціях, які друкувалися без його прізвища. Ймовірно, псевдоніми «Крегулецький» і «Літинський» походять від назв сіл на Тернопільщині — малій батьківщині письменника.

Поштовхом до написання перших оповідань були реальні життєві події, які залишили глибокий слід у вразливій душі митця. Б. Лепкий з цього приводу відзначав: «Я бачив людей, що були їй (події. — Н. Б.) причасні, заживався з ними, відчував їх горе і кривду і переносив те все на папір своїм власним, невишуканим і несилуваним способом. Я чув їх голос, їх крик розпуки і хотів закріпити їх на папері. Звідси ці провінціалізми, ці неграматичності, які легко стрінути в моїх писаннях. Мені здавалося, що коли я скажу моїм героям говорити літературною мовою, так це буде примус, бо вони нею ніколи не балакали. Маєстат життя, з усім своїм горем і щастям, з радістю і

¹⁰ Лепкий, Б. Писання: твори: в 2 т. — К.; Ляйпціг: Укр. накладня, 1922. — Т. 2: Проза. — С. 457.

смутом був для мене важнішим від чорнильних приписів»¹¹. Цим зумовлено насичення перших літературних творів Б. Лепкого подільськими діалектизмами, які автор чув від селян у навколишніх бережанських селах. Саме в Поручині, Бішу, Жукові, Шумлянах письменник знаходив мотиви та образи для своєї творчості, у якій він досяг нового рівня після повернення до Бережан.

Отримавши 31 липня 1895 р. диплом про закінчення Львівського університету, Б. Лепкий розпочав педагогічну кар'єру у Бережанській польській державній гімназії на посаді сулента (заступника вчителя), викладаючи польську, німецьку та українську мови. Приготування до занять не викликали великих труднощів, тому весь вільний час він присвячував літературі й культурно-просвітній праці, зокрема перекладав на польську мову «Слово о полку Ігоревім». У 1897 р. з-під пера дослідника вийшла друком польськомовна наукова студія «Марія Конопницька: літературний нарис», що була відзначена нагородою Міністерства освіти у Відні.

Розгорнувши літературну працю, Б. Лепкий почав друкувати свої твори у часописах «Діло», «Зоря», «Буковина», «Літературно-науковий вістник». Оригінальність літературного доробку письменника була прихильно оцінена не тільки читачами, а й тогочасною критикою. Першим рецензентом Б. Лепкого вважається Л. Турбацький, котрий, як редактор газети «Буковина», чимало спричинився до популяризації творів молодого автора, друкуючи їх на сторінках згаданого видання. Так, упродовж 1898 р. у часописі було опубліковано такі оповідання Б. Лепкого, як «Мати», «Оповідання дяка», «Нездала п'ятка», «Над ставом», «Гусій», «Настя», «Різдвяна свічка». Всі вони увійшли до першої збірки прози митця «З села», що побачила світ у Чернівцях в тому ж році за сприяння редактора «Буковини». Л. Турбацький здійснив упорядкування книжки і написав до неї передмову. З цього приводу Б. Лепкий відзначив: «...я вдячний Турбацькому, що занявся моїм виданням. На першу книжку спромогтися страшенно тяжко. На те рутенець (українець. — Н. Б.) не

має ні грошей, ні відваги. Боїться ганьби...»¹²; «Передмову написав сам Турбацький. Він назвав мої писання не «штукою (ars) для штуки, а штукою для життя». Ця характеристика подобалася мені, і я не знаю, чому дехто з пізніших моїх критиків вважав мене прихильником якогось абстрактного мистецтва. Одно з непорозумінь, яких чимало в світі!»¹³.

Згадуючи «пізніших» критиків, письменник мав на увазі Миколу Євшана (М. Федюшку), котрий, аналізуючи ранню поезію Богдана Лепкого, охарактеризував її автора як поета «безнадії», «спомнів» та «кволого безсилля»¹⁴, створивши своєрідне кліше, що впродовж багатьох років з'являлося поряд з іменем митця.

Звернення до лірики було пов'язане зі змінами в особистому житті письменника: він закохався в Олександру (Ленду) Лепку, котра вразила його, випускника університету, гордою поставою та ніжними фіалковими очима. Однак близькі були проти їх одруження, оскільки Ленда доводилась Богданові родичкою. Туга та смуток охопили душу митця й вилились у віршах, що згодом набули слави песимістичних. Богдан не хотів жити без своєї коханої, й родина змушена була поступитись: 2 лютого 1897 р. відбулося вінчання молодої пари у міській коломийській церкві. Подружжя поєднали не тільки глибокі та ширі почуття, а й погляди, серед яких домінувала ідея служіння українській справі.

Ленда Лепка стала музою і «духом-опікуном» Богдана на все життя. Майбутній дружині митець присвятив низку ліричних творів, серед яких варто назвати поезії «За тобою!», «Ходи зо мною!» та інші, вперше надруковані на сторінках журналу «Зоря» в 1896—1897 рр. Під псевдонімом «Нестор Лендин» було опубліковано окремі твори письменника, зокрема його першу повість «Зломані крила» (1897), що побачили світ у згаданому часописі. «Без Неї не був би я тим, чим

¹¹ Лепкий, Б. Писання : твори : в 2 т. — К. ; Ляйпціг : Укр. накладня, 1922. — Т. 2 : Проза. — С. 459—460.

¹² [Лист Б. Лепкого до О. Маковая від 27 вересня 1898 р.] // Журавлі повертаються... : з епістолярної спадщини Богдана Лепкого / передм., упорядкув. і текстол. ред. листів, прим. й комент., покажч. та підготов. ілюстр. матеріалу В. Качкана. — Л. : [Фенікс], 2001. — С. 405.

¹³ Лепкий, Б. Писання : твори : в 2 т. / Б. Лепкий. — К. ; Ляйпціг : Укр. накладня, 1922. — Т. 1 : Вірші. — С. 375.

¹⁴ Євшан, М. Богдан Лепкий. Елементи його творчості / М. Євшан // Українська хата. — 1909. — Чис. 7/8. — С. 396—398.

е», — згодом напише діяч у спогадах «Поет про свою дружину» (1937).

Після одруження Б. Лепкий змушений був подбати про більш стабільне становище для родини. В той час в Ягеллонському університеті у Кракові відкрився лекторат української мови під керівництвом професора Ю. Третяка. Тому в листі від 5 квітня 1899 р. Б. Лепкий звернувся до свого давнього знайомого К. Студинського, котрий відмовився від краківського лекторату через велику зайнятість у Львівському університеті, з проханням про допомогу «в справі перенесення до Кракова»¹⁵. Водночас, за підтримки О. Барвінського, члена Ради шкільної крайової у Львові, Б. Лепкий був переведений з 1 вересня 1899 р. на посаду суплента до II державної гімназії Св. Яцка у Кракові, а з жовтня став лектором української мови в Ягеллонському університеті.

Переїзд до Кракова відіграв у житті Б. Лепкого надзвичайно важливу роль. Атмосфера нового середовища була позбавлена метушливості провінції, різких шовіністичних тенденцій Східної Галичини. Польські патріоти ставились коректно до молодого викладача, а в його особі й до українського руху. Б. Лепкий у цьому контексті писав: «В гімназії знайшов я виймовно сприятливу атмосферу. Висококультурний інспектор Л. Герман, ідеальний директор Скуба, інтелігентний учительський збір, а до того талановита і чемна молодь, — чого більше можна було собі бажати? В тісних монастирських мурах працювалося радісно і легко»¹⁶. Наведена цитата зі спогадів, датованих 1931 р., висвітлює тільки бік тих подій. Але був ще інший, несвятковий, який постав у листах митця початку ХХ ст. Тоді у широкі епістолярні сповідях звучали постійні тривоги «у справі перенесення з Кракова» до провінції і згадки про безкінечні турботи молодого викладача, що не давали змоги вчасно скласти вчительські іспити та реалізувати творчі плани «на папері».

У 1910 р. Б. Лепкий отримав право викладати на посаді «дійсного вчителя», що дозволило йому з вересня 1911 р. працювати у

¹⁵ [Лист Б. Лепкого до К. Студинського] // Журавлі повертаються... : з епістолярної спадщини Богдана Лепкого / передм., упорядкув. і текстол. ред. листів, прим. й комент., покажч. та підготов. ілюстр. матеріалу В. Качкана. — Л. : [Фенікс], 2001. — С. 482.

¹⁶ Лепкий, Б. Гарно було... / Б. Лепкий // Альманах українського студентського життя. — Краків, 1931. — С. 11.

III гімназії ім. Яна III Собеського спочатку «дійсним вчителем», а згодом на посаді професора. Одночасно він викладав на Вищих державних учительських курсах, куди приїжджали вчителі з усієї Галичини.

Б. Лепкому довелося працювати у багатьох навчальних закладах. Як писав З. Кузеля, «щоб добути матеріальної підстави для життя з родиною, щоб піти до театру і на концерт, купити книжку... мусів наш поет бігати з години на годину, давати лекції й викладати в приватних гімназіях і на всьляких курсах, а для літературної роботи лишалася хіба тиха, ніким і нічим не бентежена ніч. Це бачив я сам під час моїх частих гостей у нього на протязі 1901—1906 років»¹⁷. Згадуючи краківський період творчості, Б. Лепкий відзначив: «Писати можна було звичайно між 10 та 1 годиною вночі... Не раз приходили мені на гадку слова Золотоуста про ніч і про небо, про те, що вночі розумієш не одно, чого не зрозумів у днину. І я думав»¹⁸.

Тогочасний літературний доробок діяча з'являвся в періодичних виданнях Галичини, зокрема у львівському часописі «Руслан», співредактор якого К. Студинський спричинився чи не найбільше до популяризації творів Б. Лепкого. За його підтримки вийшли друком у Львові такі збірки поезії та прози митця, як «Стрічки» (1901), «Щаслива година» (1901), «Листки падають» (1902), «Нова збірка» (1903), «В горах» (1904). За них Б. Лепкий вперше отримав авторський гонорар, що було швидше моральною підтримкою його творчості.

Критики позитивно оцінили вихід цих книжок. Зокрема, про першу поетичну збірку «Стрічки» «написав др. Лозинський і помістив у «Ділі» дуже прихильну рецензію, в якій сказав, що від Франкового «Зів'ялого листя» не читав таких гарних і свіжих віршів»¹⁹. Про наступну книжку лірики «Осінь» (Коломия, 1902) з'явилися доброзичливі відгуки М. Грушевської в «Літературно-науковому віснику» та М. Крушельницького в «Ділі».

¹⁷ Кузеля, З. Богдан Лепкий : біогр. нарис / написав З. Кузеля // Золота Липа : ювіл. зб. творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами / зладив З. Кузеля. — Берлін : Укр. слово, 1924. — С. 44.

¹⁸ Лепкий, Б. Писання : твори : в 2 т. / Б. Лепкий. — К. ; Ляйпціг : Укр. накладня, 1922. — Т. 2 : Проза. — С. 462.

¹⁹ Лепкий, Б. Писання : твори : в 2 т. / Б. Лепкий. — К. ; Ляйпціг : Укр. накладня, 1922. — Т. 1 : Вірші. — С. 376.

На початок ХХ ст. припала активна співпраця Б. Лепкого з товариством «Просвіта», тривалий час він навіть обіймав посаду заступника голови краківської філії, де ввів у традицію Шевченківські академії. На сторінках «Народних ілюстрованих календарів» товариства періодично друкувалася його поезія та проза. На замовлення «Просвіти» митець написав низку художніх творів та науково-популярних нарисів, що вийшли заходом товариства: «На послухане до Відня» (Львів, 1902), «В глухій куті» (Львів, 1903), «Донька і мати, або Не протився науці!» (Львів, 1904), «Про жите великого поета Тараса Шевченка» (Львів, 1911), «Про Шевченків «Кобзар»» (Львів, 1914). Праці про Т. Шевченка засвідчили глибоке пошанування автора до постаті Кобзаря.

Б. Лепкий дотримувався думки, що саме культурно-просвітницька діяльність здатна закласти підвалини гармонійних відносин між представниками різних партій чи націй на засадах справедливості та загального добра. Такою світоглядною позицією Б. Лепкого зумовлювалася його участь у «Слов'янському клубі» (Краків, 1901), зокрема митець вів рубрику «Руська хроніка» та «Огляд руської преси» на сторінках місячника «Świat Słowiański» («Слов'янський Світ»), пресового органу клубу від січня 1905 р., там же опублікував низку статей на культурно-просвітні та національно-політичні теми: «Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові», «З руських праць та заходів», «Переслідування української мови. Указ 1876 р.», «Руські відтуння з-за кордону», «Українське віче в Петербурзі», «Що робить Україна?», «Русини в Думі» (1905—1906), у яких ознайомив загал із значущими подіями по обидва боки Збруча, переконливо довів, що українці є нацією з великим інтелектуальним потенціалом²⁰. І хоча спроба українсько-польського діалогу в науковому товаристві завершилася невдачею, що було свідченням погіршення українсько-польських відносин у Галичині, центром культурно-мистецьких та суспільно-політичних взаємин між представниками двох націй залишалося помешкання родини Лепких, котре сучасники письменника називали «українською амбасадой».

Життя на чужині наповнювало поетичну душу митця почуттям туті за рідною землею, що спонукало його перетворити свій дім на

оазу української культури. О. Луцький таким запам'ятав дім Лепких: «Хата Богдана Лепкого... Здається, кожний друг її, а другом був кожний її гість, не може згадати її без широкого зворушення. Як ще нині бачу її. На стінах образи Івасюка, Бойчука, Северина, Бурачека, Новаківського і самого господаря хати, на столах і при стінах безліч книжок, гуцульських прикрас і живих свіжих квіток... Тут господарює поетова дружина, пані Олесья, яку... польський поет Міцінський, теж гість цієї хати, справедливо називав: візантійська Матір Божа... Тут бігали веселі, тоді ще маленькі діточки Богдана, а все разом мало дивний чар української хати при всій решті її західноєвропейської декорації. Тут і зимою на чужині пахло сіно наших полонин, грала подільська сопілка, цвіла вся рідна, далека Україна»²¹.

Частими гостями Б. Лепкого були українські малярі М. Бойчук, І. Северин, О. Новаківський, О. Курилас, М. Жук, історик В. Липинський, мистецтвознавець М. Голубець. Відвідували його письменники В. Стефаник, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, О. Луцький, М. Яцків, етнограф Ф. Вовк, а також галицькі парламентарі К. Студинський та О. Барвінський. Заходили до української «амбасадки» польські літератори з гурту «Молода Польша»: В. Оркан, Т. Міцінський, В. Фельдман, І. Седлецький, І. Бутринович, а також відомі польські малярі, професори Академії мистецтв: А. Мальчевський, Л. Вічулковський, С. Виспянський, Я. Станіславський, — щоб в особі письменника глибше пізнати Україну.

Серед такого товариства постали з-під пера Б. Лепкого поетичні та прозові збірки «На чужині» (Львів, 1904), «З глибин душі» (Львів, 1905), «Над рікою» (Львів, 1905), «По дорозі життя» (Львів, 1905), «Кара та інші оповідання» (Львів, 1905), «Поезіє, розрадо одинока» (Львів, 1908), «Для ідей» (Львів, 1911), «Кидаю слова» (Чернівці, 1911), «Оля» (Львів, 1911), «З-над моря» (Жовква, 1913), «За люд» (Краків, 1914). З національно-виховною та пізнавальною метою дослідник підготував розвідки «Про «Наймичку», поему Тараса Шевченка» (Львів, 1907), «Маркіян Шашкевич» (Коломия, 1912),

²⁰ Білік, Н. Богдан Лепкий: життя і діяльність / Н. Білік. — Т.: Джура, 2001. — С. 108—113.

²¹ Луцький, О. Богдан Лепкий у Кракові / О. Луцький // Золота Липа: ювіл. зб. творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами / зладив З. Кузедя. — Берлін: Укр. слово, 1924. — С. 105.

двотомний «Начерк історії української літератури» (Коломия, 1909, 1912), який став одним із найпопулярніших у той час підручників.

Б. Лепкий бачив свій обов'язок громадянина у тому, щоб Словом збудити приспану тяжким сном Україну, вивести народ на шлях Волі, воскресити в ньому козацького духа. Митець протиставив сучасній недолі минулу Славу, і цей контраст діяв з надзвичайною силою. Богдан Лепкий надавав великого значення популяризації героїчного минулого народу, його давніх традицій політичного та культурного життя, насамперед часів Київської Русі та Козацької держави. Створені ним образи Тараса Шевченка та Маркіяна Шашкевича, гетьманів Івана Мазепи й Петра Калнишевського, княжих дружинників і славних козаків стали прикладом для свідомих українців у їх праці на ниві українського відродження. Вже у передвоєнній творчості Б. Лепкий задекларував своє політичне кредо митця-соборника: він чув підземний дзвін могил і голос Слави, бачив дорогу до Волі, коли Україна стане єдиною державою, кордони якої простягнуться «ген над Дін».

З початком Першої світової війни розпочався новий період у житті діяча. Рятуючись від наступу російських військ, восени 1914 р. родина Лепких опинилась у Відні. З. Кузеля так описав становище Б. Лепкого в ті дні: «Мов на екрані, пересувалися перед ним партії, програми, політично-суспільні міркування, питання, яке становище зайняти нам, українцям, у великій війні, щоб справу нашу посунути наперед»²².

Обравши державотворчу позицію, Б. Лепкий одним із перших галичан став у 1914 р. співробітником Союзу визволення України. До роботи в організації також було залучено З. Кузеля, В. Пачовського, О. Назарука, В. Сімовича, М. Голубця, В. Темницького, П. Карманського, І. Крип'якевича, В. Старосольського та інших, з якими письменника пов'язувала тісна дружба впродовж багатьох років. Активна співпраця галицької еліти з Союзом визволення України (СВУ) зумовлювалася багатьма чинниками. Незважаючи на різні політичні переконання, всі галичани підтримували основний постулат Союзу — самостійність України.

З 1914 р. на сторінках видання «Вістник Союзу визволення України» періодично публікувалися поезія та проза митця. Історичні обставини вплинули на тематику лепківських писань. Письменник підтримав активну участь українських сил у боротьбі за утвердження соборницької ідеї, тому патріотичні мотиви стали провідними у його літературному доробку. Сам автор відзначив у спогадах: «У воєнних віршах часто-густо не говорю я як одиниця, а хочу передати почуття коли не загалу, так тих гуртків, серед яких я жив і працював»²³. Поезія та проза того періоду відображають переживання людей, яким довелося пройти крізь страхіття Першої світової війни. Оспівуючи визвольну боротьбу галицьких українців, зокрема їх збройних сил — Українського січового стрілецтва — поет підніс своїми творами національну свідомість українського загалу. Патріотичний соборницький зміст стрілецьких віршів Б. Лепкого був найправдивішим висловом тих глибоких національно-державницьких почувань, якими жило все стрілецтво.

Січові стрільці, у трактуванні Богдана Лепкого, виступили не лише «борцями за волю України», а й оборонцями європейської культури, її творцями в ХХ ст. Адже серед УСС було багато талановитої молоді, зокрема молодший брат митця Левко, відомий як автор музики до стрілецької пісні «Чуєш, брате мій», що написана на слова письменника.

У листопаді 1915 р. діяч під проводом СВУ був направлений до роботи в німецьких таборах для українських військовополонених російської армії. Спочатку в Раштаті, а з лютого 1916 р. у Вецлярі письменник читав лекції в організованому «людовому університеті». З листа Б. Лепкого до О. Барвінського довідуємось про враження, яке справила на письменника таборова праця: «Викладав полоненим, і навіть на такі виклади, як про апокрифи, ходили тисячі...»²⁴. Слухачі таборових шкіл зверталися до письменника за останніми виданнями «Кобзаря», «Букваря», підручника німецької мови для українських полонених, упорядкованих Б. Лепким в еміграції.

²³ Лепкий, Б. Писання : твори : в 2 т. / Б. Лепкий. — К. ; Ляйпціг : Укр. накладня, 1922. — Т. 1 : Вірші. — С. 390.

²⁴ [Лист Б. Лепкого до О. Барвінського від 7 жовтня 1925 р.] // Журавлі повертаються... : з епістолярної спадщини Богдана Лепкого / передм., упорядкув. і текстол. ред. листів, прим. й комент., покажч. та підготов. ілюстр. матеріалу В. Качкана. — Л. : [Фенікс], 2001. — С. 210.

²² Кузеля, З. Богдан Лепкий : біогр. нарис / написав З. Кузеля // Золота Липа : ювіл. зб. творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами / зладив З. Кузеля. — Берлін : Укр. слово, 1924. — С. 63.

Водночас митець брав участь у вічах, проводив заняття в організованій ним «школі прикладних мистецтв» та драматичному гуртку, щотижня виїздив до «робітничих команд», що склалися з українських полонених, які працювали на сільськогосподарських роботах та фабриках. Під проводом СВУ Б. Лепкий викладав на курсах українознавства в офіцерському таборі в Ганновер-Мюндені, разом із В. Сімовичем, З. Кузелею, Р. Смаль-Стоцьким, В. Пачовським був членом приймальної комісії, яка екзамінувала сотні офіцерів для вступу до українського війська.

Незважаючи на вчительську платню від СВУ, Б. Лепкому з родиною доводилося голодувати. Митець писав про пережите у листі до О. Барвінського від 26 листопада 1916 р. з Вецляра: «Що стосується мого теперішнього життя, — то я можу коротко сказати: йдеться про те, щоб протриматись. Кожного дня 15 км прогулянки, доповіді (баракки культури), засідання і т. д. Жити не так уже й легко... Я став старший на десять років. Але дякувати Богу — я і моя сім'я залишилися живі, а це в цей важкий час вартує дуже багато! Я знаю це, і тому не скаржусь»²⁵. Тільки віра в Бога, у світле майбутнє України та вдячні слова українських полонених на адресу письменника давали сили до праці.

Наприкінці 1918 р. СВУ припинив свою діяльність у таборах, його роботу перебрав на себе Комітет культурної допомоги полоненим українцям у Німеччині, а з початком 1919 р. цю працю продовжила Українська військова місія. Б. Лепкий залишився у Вецлярі до кінця 1920 р. і, як активний співробітник цих організацій, займався поверненням полонених в Україну.

У час воєнної доби гостро постала проблема видання української книжки, яка б, за словами Б. Лепкого, «рятувала земляків від розпуки і зневіри»²⁶. З цією метою митець написав працю «Чим жива українська література?», де окреслив у контексті національно-визвольних змагань українців літературні явища та видатні постаті українського

письменства. Соборницька ідея червоною ниткою проходить через увесь зміст нарисів, котрий був перевиданий окремою брошурою в 1918 р. у Вецлярі з метою поширення серед військовополонених. Це видання, поряд з іншими творами Б. Лепкого, відіграло важливу роль у піднесенні національної свідомості загалу, адже обґрунтовувало тезу про самодостатність української культури, формувало переконання у здатності українців до самостійного державного життя.

Упродовж 1919—1920 рр. Б. Лепкий співпрацював з редакцією газети «Шлях», виступаючи в різних «жанрових» іпостасях (письменник, критик, публіцист, вчений тощо). Зокрема, на сторінках часопису опубліковано культурологічну розвідку Б. Лепкого «Шевченко про мистецтво», котру 1920 р. було перевидано окремим виданням. У науково-популярній студії вчений заперечив помилковий погляд професора Хв. Корша щодо освіти Кобзаря. Т. Шевченко, стверджує Б. Лепкий, не «неука», яким змальовували його противники українства, а блискучий, освічений європеець, що захоплював і неписьменних селян, і витончених аристократів та в усіх збуджував приспані патріотичні почуття. До такого висновку мав прийти кожен, вважає Б. Лепкий, хто критично прочитав «всі (але то — всі!) твори» Кобзаря, його листи й спогади сучасників. Як доказ, він навів низку цитат про малярство, поезію, релігію, філософію з оповідань, щоденникових записів та епістолярію Т. Шевченка, підкресливши широку сферу зацікавлень Кобзаря.

На вецлярський період припав вагомий літературний доробок Б. Лепкого. «Прихашцем, немов у крадених годинах», митець написав десятки творів. Серед них варто виділити поезії «Intermezzo», «Ноктюрн», «Нам снився сон», «Ми єсть народ», оповідання «Мишка», новели «Милостиня», «Біля пам'ятника», «Свої», мініатюри «Гута», «Мій рідний краю!». Поетичні та прозові твори Б. Лепкого свідчать про непересічність таланту великого сина галицької землі, про соборницьку мету його доробку. Порушивши проблеми буття людини у трагічному вирі війни, Б. Лепкий абсолютизує поняття гуманізму і закликає сучасників не забувати Божу заповідь «любити ближнього».

У дискурсі літературного доробку Б. Лепкого виразно простежується культурологічна проблематика. Твори митця розкривають відчуття автора, його підсвідомі образи, які сягають міфу. Глибинні первні наявні насамперед у поетичній спадщині

²⁵ [Лист Б. Лепкого до О. Барвінського] // Журавлі повертаються... : з епістолярної спадщини Богдана Лепкого / передм., упорядкув. і текстол. ред. листів, прим. й комент., покажч. та підготов. ілюстр. матеріалу В. Качкана. — Л. : [Фенікс], 2001. — С. 184.

²⁶ Лепкий, Б. Писання : твори : в 2 т. / Б. Лепкий. — К. ; Ляйпціг : Укр. накладня, 1922. — Т. 2 : Проза. — С. 464.

митця. Вони живуть у думці автора про зв'язок сучасної свідомості з історичною й національною пам'яттю народу. У поезіях «Цить-цить», «Осінні думки», «Сподівався...», «Ти не жахайсь!», «Коли б не віра», «Не знаю звідки...», «Загадка», «Чого ти, вітре, в'єшся коло хати...», «Бувало, як вітер степами...», «Не кидай плута серед ниви» типовим є архетип «матері-землі», «серця», культ предків-героїв. Універсальні прабатьківської культури сприяли формуванню національної ідентичності сучасників митця, водночас сам автор у їхній уяві поставав як пророк, провісник Краси, Добра, Правди, без яких неможлива Воля (Соборність) України. Уподібнюючись до Месії, поет закликав читачів до пізнання й перетворення життя на засадах гуманізму:

*Ми не родились для руїни,
Ні для війни, для боротьби —
Наш ідеал — добро країни,
Ублагороднення юрби.*

(«Ми не родились для руїни») ²⁷

У ліриці воєнної доби виразно звучить особисте «я» автора, розкриваються його думки, почуття, мрії; кожен рядок, написаний на чужині, пронизує незмірна туга за Україною, за Галичиною. Промовистим прикладом настроїв не тільки поета, а й його товаришів-емігрантів є сповнені трагізму рядки:

*Зазнав я чимало гіркої біди
В далекому краю чужолу,
Аж поки в мандрівці побачив сліди,
Сліди, що провадять додолу.*

*Як я їх побачив, на землю упав,
На стежку в село, що згоріло.
Стряслася земля, весь світ задрижав,
І сонце, і сонце зімліло.*

(«Зазнав я чимало гіркої біди...»)

У ліричних творах Б. Лепкий звернувся до героїчного минулого України, згадав славу прадідів-дідів. Українське козацтво митець

змалював як символ національно-визвольної боротьби, носія ідей соборності й державності, приклад патріотизму для нащадків. «Святе» минуле, за Б. Лепким, живе в могилах — «гробах». Поет вірив, що завтра з тих могил воскресне козацький дух, він запалить жертвним вогнем серця сучасників й принесе Україні незалежність.

Після втрати української незалежності у творах Б. Лепкого, хоч як це парадоксально, посилюється оптимістичний тон, з більшою силою зазвучала впевненість у майбутній перемозі національної ідеї. Підставою для цього стала насамперед духовна суверенність, яку винесли українці як найбільший скарб з визвольних змагань ХХ ст.:

*Зневажений наш храм,
Зруйнований наш дім,
Одно осталося нам,
Одно на світі цім —
це Віра!*

*Сторожені списи,
Поцерблені мечі,
Що серцю ти даси
І що даси душі?
Надію!*

*Поситався наш квіт,
В болото впав і в кров,
Де є цей лік, щоб світ
Він оздоровив знов?*

Любов...

(«Зневажений наш храм...»)

Постає питання, звідки черпав Б. Лепкий натхнення, коли більшість втратила надію? Ці сили давала йому безмежна віра в Бога та в божественне призначення України, що було праїдеєю митця.

Письменник усвідомлював покладену на нього місію виховувати державотворчу потребу в загалу. У цьому контексті він писав на сторінках нарису «По дорозі з Франкфурта»: «...якщо ми невпинно будемо обстоювати свої права, як ми одностійно й однодушно стоятимемо за свою незалежність, за вільну Україну, то прийде пора, що і найбільші наші вороги скажуть: «Годі! З упрямим хахлою не даш

²⁷ (Тут і далі твори Б. Лепкого цитуємо за вид.: Лепкий, Б. Вибрані твори : у 2 т. / Б. Лепкий ; упорядкув., вступ. сл. та передм. Н. Білик, Н. Гавдиди. — К. : Смолоскип, 2007—2011. Т. 1. — 2007. — 604 с. Т. 2. — 2011. — 614 с. — Н. Б.).

собі ради. Треба їм признати те, що й другим». Тільки не бігаймо зайчими слідами, а йдемо одною збитою лавою до тої самої мети, до вільної та незалежної України».

Керуючись цією настановою у власній творчості, Б. Лепкий задумав написати велике епічне полотно історичної тематики — і звернувся до образу Івана Мазепи. Вибір постаті не був випадковим. Як згадував син письменника Ростислав-Лев, батько «хотів блиском гетьманської булави вибити їм (українцям. — Н. Б.) з голови почуття меншовартості»²⁸. Саме у Вецлярі Б. Лепкий розпочав роботу над романом, про що свідчать фрагменти його рукопису, знайдені в архіві Союзу визволення України.

У січні 1921 р. Б. Лепкий переїхав до Берліна, де очолив Український допомогивий комітет, Комітет опіки над утікачами, Товариство охорони могил, водночас викладав українську літературу на курсах українознавства при посольстві УНР. Як упорядник-текстолог, співпрацював з українськими видавництвами Я. Оренштайна «Українська накладня» та гетьманського руху «Українське слово», для яких підготував до друку десятки видань української класики. У грудні 1922 р. митець перебрався разом із родиною до містечка Ванзее, де жив поряд із колишнім гетьманом України П. Скоропадським, колишнім головою ЗУНР Є. Коновальцем, директором Українського наукового інституту в Берліні професором І. Мірчуком. На погляди Б. Лепкого у цей період вплинули взаємини з ідеологом монархічного руху В. Липинським, істориком С. Томашівським та етнологом З. Кузелею. У спілкуванні з ними слід шукати ідейні витoki творів митця, що з'явилися друком на сторінках тогочасних видань в еміграції («Нове слово», «Українське слово», «Літопис політики, письменства і мистецтва». — Н. Б.) та у рідному краї. В поезії та прозі письменника того часу відображено непросте післявоєнне життя українців.

Вагомим у той період був публіцистичний доробок діяча. Своє кредо громадянина Богдан Лепкий сформулював у статті «Жав не жав, — а сіяти треба». Початок ХХ ст. в історії українського народу автор порівнював із часами Б. Хмельницького: «Тоді, так як тепер, зірвався був увесь наш народ, щоб «добути, або дома не бути». Однак

повстання «під проводом батька Богдана» увінчалось успіхом — Україна скинула зі себе шляхетське ярмо, лише смерть гетьмана привела до втрати держави. Нині причиною цього стала політика С. Петлюри та В. Винниченка, котрі чекали допомоги від закордонних союзників, тоді як порятунок був у власних силах: «Правда і воля, та не для нас. Даром шукаєте її на чужому полі, на польському й московському, вона лежить у нас, в нашій, кров'ю политій землі, в нашім великім неволенім, покривдженім та невмирушім народі».

Б. Лепкий не визнав у Радянській Україні реалізації соборницької ідеї. Він ясно бачив, що український народ так і не став повноправним господарем у своїй країні: «...нема в наших руках ані шматка землі, на якій лежала б печать української держави. Скаже хтось: а совітська Україна? Брехня, це не Україна, це большевицьке генерал-губернаторство...». Публіцист вважав, що українська держава постане на карті світу в майбутньому за умови, коли національно свідомими стануть найширші кола громадянства. «Український народ хоче України» — це єдина підстава, на якій можна будувати власну державу. Водночас важливим було питання: «Чи хоче її український селянин?» Тобто першорядну роль у справі незалежності, на думку Лепкого, мало відіграти селянство, що виступало носієм української культури. Містичного значення митець надав українській національній ідеї, котра була остільки самодостатньою, оскільки несла в собі енергію багатьох поколінь, він вірив, що ця ідея зреалізується у майбутній державі: «...українська земля існує, і на ній живе український народ, який хоче бути хазяїном на своєму власному полі. І — буде».

У культурологічній концепції Б. Лепкого проблема українства розглядалась під кутом зору розуміння провідної ролі культури у процесі націєтворення українського народу. Цю думку в концентрованому вигляді відображено на сторінках статті «Рятуймо нашу старовину», в кінці якої автор наголосив на необхідності збереження пам'яток української духовності, інакше «попадемо в культурну залежність від заграниці, а в першій мірі від наших сусідів-ворогів».

У публіцистиці Б. Лепкий аналізував причини поразки національно-визвольних змагань українців на початку ХХ ст., серед них назвав: геополітичне становище України на межі Заходу і Сходу, загарбницьку політику сусідів, внутрішні протиріччя українства.

²⁸ Лепкий, Р.-Л. Причинки до генези трилогії «Мазепа» / Р.-Л. Лепкий // Овід. — 1961. — Чис. 1 (112). — С. 25.

Серед останніх виділив брак державних діячів-патріотів, наголосивши, що проблема проводу була характерною для історії України від княжих часів. Із такими словами митець звернувся у 1921 р. до сучасних та майбутніх провідників української нації: «...коли ми на великій руїні не поставимо ідеалу української державності і не підпорядкуємо цьому авторитетові своїх партійних і особистих, самолюбних інстинктів, то візьмемо на свою совість новий гріх, куди більший від того, який взяли наші предки, бо ані Хмельницький, ні Виговський, ні Дорошенко, ні Мазепа не мали за собою такої національної свідомості народу і такого самостійницького духа мас, який єсть на Україні нині...» («Схаменіться!»).

Виступаючи на захист української ідеї, Б. Лепкий закликав усі політичні партії записати першим пунктом до своїх програм тезу «Самостійна українська держава» і цим закласти фундамент під майбутню незалежність України. Та слова Лепкого-публіциста насамперед були звернені до широкого загалу, від глибини національного самоусвідомлення якого залежала й залежатиме історична доля українства: «Будучність наша... в нас самих, в наших душах і серцях, в мозгах і м'язах, в енергії народу, в охоті жити, розвиватися, бути вільними і достойними, бути не худобою, а людьми!» («До земляків!»). Саме слабкість національної ідеї у свідомості українців, на думку письменника, призвела до поразки в боротьбі за соборність у 20-х рр. ХХ ст.

Б. Лепкий розглядав національну ідентичність як одну з найнеобхідніших умов існування нації. За Лепким, національно свідомою людиною не приховує свою національну приналежність, любить свою вітчизну, шанує народні традиції, знає й береже історію, мову, культуру власного народу. «Що лиш така свідомість національна, — писав діяч, — дає нації тую ідеальну силу, якою вона може відбиватися від ворогів, може разом з другими народами посуватися по шляху поступу». Саме формування національної ідентичності в кожного українця є умовою визволення України зі столітньої неволі. «Відродження нації мусить початися з духа», — підкреслив Б. Лепкий, — «...поширенням правдивої свідомости національної врятуємо себе» («Національна свідомість»).

Виступаючи на сторінках української преси, Богдан Лепкий усвідомлював, що сказане ним не всі схвалюють, однак вважав, що «найкраща в світі прислута — це правда, висказана в час». І він хотів

сказати цю правду у важливий момент української історії, хотів навчити земляків думати по-державницьки.

Вагомим внеском у популяризацію творчості Б. Лепкого стали два томи «Писань», видані у 1922 р. «Українською накладнею» в Лейпцигу з нагоди 50-ліття від дня народження та 25-ліття літературної діяльності письменника. Видавництво «Українське слово» в Берліні на знак пошани до ювіляра підготувало під редакцією З. Кузели збірку творів Б. Лепкого «Золота Липа» (1924), куди ввійшли також його життєпис, бібліографія доробку митця та присвяти сучасників, у яких провідною була теза про його вагомий роль у національному відродженні.

Письменник мав змогу й далі продовжувати науково-педагогічну діяльність на німецьких теренах. Йому запропонували очолити кафедру історії української літератури в Українському науковому інституті в Берліні, однак він відмовився, бо понад усе хотів повернутися до Кракова, який давно став для нього «своїм».

14 березня 1923 р. на Паризькій мирній конференції Східну Галичину було визнано територією Польщі, яка мала надати краю автономію та заснувати протягом двох років український університет. Ухвалою польського Сейму на базі Ягеллонського університету в Кракові 1926 р. відкрито новий факультет — Слов'янську студію; при ній, як основі майбутнього українського університету, працювали дві кафедри україністики: мови та літератури. Кафедру мови очолив професор І. Зілинський, кафедру літератури запропонували обійняти Б. Лепкому, котрий від часу свого повернення з Німеччини у грудні 1925 р. викладав у Краківській гімназії ім. Св. Анни. З 1 березня 1927 р. він працював як заступник професора, а з 1 січня 1935 р., відповідно до постанови президента II Речі Посполитої, його іменовано надзвичайним професором Ягеллонського університету.

Польсько-українська війна була однією з головних причин втрати української державності на початку ХХ ст. Ця обставина відіграла не останню роль у складних міжнаціональних взаєминах 1930—1940-х років. Читачи лекцій студентам університету, серед яких були як українці, так і поляки, Б. Лепкому-викладачеві необхідно було вирішити складне політичне завдання — створити атмосферу співпраці, подолати як упередженість поляків до українців, так і вороже ставлення українців до всього польського. Як писав М. Голубець, своє становище «використовував Лепкий з усією

відповідальністю справи, причому лекції Лепкого належали до справжніх симпозіумів»²⁹.

На виклади професора Б. Лепкого завжди збирався повен зал слухачів, хоча самих студентів-україністів було небагато — 12—14 осіб. Його лекції приваблювали молодь із факультетів медицини, права, фізичної культури, германістики, навіть з інших навчальних закладів Кракова — Академії мистецтв, Гірничої академії, де навчалася багато українців. Приходили ті, хто цікавився українською літературою та хотіли побачити й почути відомого письменника, автора історичної епопеї «Мазепа».

Монументальний історичний роман про гетьмана Івана Мазепу (1926—1929) став підсумком і повним висловом думок Богдана Лепкого як соборника та громадянина. Розповідаючи про минуле, митець аналізував причини поразки національно-визвольних змагань українців на початку ХХ ст. Усвідомлюючи, що історичний твір є засобом виховання у загалу національної свідомості, патріотичних почуттів, гордості за героїчне минуле свого народу, письменник прагнув своїм романом задовольнити нестачу «виховної лектури» для народу.

Б. Лепкий, відійшовши від усталеної в західноєвропейській літературі традиції зображувати І. Мазепу як романтичного героя-коханця, вперше в українській літературі від ХVІІІ ст. створив образ великого гетьмана, визначного українського державного діяча, досвідченого політика, дипломата, опікуна церкви, мецената освіти, науки та культури. Та насамперед прозаїк показав Мазепу як вождя української нації та борця за її незалежність. Твір митця містив рельєфний вияв сучасних настроїв генерації, яку він представляв. Водночас в образі Мазепи постав сам Б. Лепкий, безкомпромісний захисник ідеї вільної соборної незалежної України та благородна, висококультурна, глибокорелігійна людина. Устами Мазепи письменник проголосив кредо українця-соборника такими полум'яними словами: «Жити не для себе, а для України», які стали девізом для не одного покоління українських патріотів. Зі сторінок роману Б. Лепкий означив мету національно-визвольних змагань

²⁹ Голубець, М. Життєвий шлях Б. Лепкого / М. Голубець // Богдан Лепкий, 1972—1941 : зб. у пошану пам'яті поета. — Краків ; Л. : Укр. вид-во, 1943. — С. 10.

українського народу, актуальну як для ХVІІ—ХVІІІ, так і для ХХ—ХХІ століть — Соборна Українська Держава.

Патріотичний почин письменника був гаряче підтриманий прогресивною частиною українського суспільства, що підтвердило актуальність поставлених Б. Лепким проблем³⁰. Історичні твори стали справжніми бестселерами — виходили багатотисячним накладом, а згодом «Мотрю» (першу частину епопеї «Мазепа». — Н. Б.) було перекладено чеською та польською мовами, здійснено інсценізацію. Популяризації твору сприяли й виступи митця перед громадськістю. Зі спогадів сучасників довідуємось про «надзвичайну атмосферу», що панувала серед слухачів у момент «високо артистичного читання» автором уривків зі свого роману. Зокрема, варто згадати про відвідини письменником із цією метою міста Тернополя в 1929 р. Бував також у Бережанах, Гусятині, Кременці та інших населених пунктах краю.

У міжвоєнний період у Галичині важко знайти митця, популярнішого за Б. Лепкого. За словами М. Голубця, «не було святочного числа репрезентативних часописів чи журналів без принагідного вірша Богдана Лепкого»³¹. П. Карманський з цього приводу відзначив: «Ні один календар не обходився без його «виводу»»³². Серед тогочасних українських видань, на сторінках яких друкувалися твори Б. Лепкого, слід назвати «Діло», «Літературно-науковий вістник», «Дзвони», «Світ», «Жінка», «Жіноча доля», «Письмо з Просвіти», «Життя і знання», «Дажбог», «Назустріч», «Ілюстровані вісті», «Краківські вісті», «Дзвінок», «Світ дитини», «Сонечко», «Літопис Червоної калини», «Календар товариства «Просвіта», «Просвітні листки», «Календар «Батьківщина» та ін. За кількістю опублікованих в еміграційній пресі творів Б. Лепкий поступався лише Т. Шевченкові та І. Франкові.

Глибоко національний доробок майстра слова високо цінували редактори видань. В архіві Б. Лепкого збереглася велика кількість листів, датованих 1930—1940-ми роками, із проханнями надіслати

³⁰ Див.: Білик, Н. Богдан Лепкий : життя і діяльність = Bohdan Lepkyi : Life and activity / Н. Білик ; перекл. І. Герети. — Т. : Джура, 2001. — 170 с. : фотогр.

³¹ Голубець, М. Життєвий шлях Б. Лепкого / М. Голубець // Богдан Лепкий, 1972—1941 : зб. у пошану пам'яті поета. — Краків ; Л. : Укр. вид-во, 1943. — С. 9.

³² Карманський, П. Українська богема : з нагоди тридцятиліття Молодої Музи / П. Карманський. — Л. : Краса і сила, 1936. — С. 43.

твір у той чи інший часопис. Так, у листі від редакції «Дзвонів» читаємо: «Надіємось, що Ви прихильно поставитеся до нашої просьби і підете назустріч нашому видавництву та своїм ширим, теплим, високодейним словом на сторінках нашого журналу принесете потіху і розраду не одній українській душі»³³. В. Дорошенко у листі від 14 червня 1931 р. звертався до митця з такими словами: «Ладжу я календар-альманах «Дніпро» на рік 1932 й конче кортить мене мати в ньому Ваші твори. Ви ж наш приятель і всеукраїнець душею — повинні відгукнутися на наш заклик. Змайструйте якогось ладного вірша — адже ж Ви на це майстер!»³⁴. У 1930-х роках Б. Лепкий співпрацював із дитячим журналом «Світ дитини», редактор якого М. Таранько замовляв письменникові твори різноманітної тематики: від віршів про «життя домашніх звірів» до писань «на патріотичну ноту про любов до рідної землі, піетизм до героїв нашої минувшини»³⁵.

Прохання редакцій ніколи не залишались поза увагою письменника, котрий вбачав свій громадянський обов'язок у співпраці з українськими виданнями. Твори майстра, написані «на замовлення» часописів, культурно-просвітніх і громадсько-політичних товариств та організацій, належать до кращих взірців патріотичної лірики та прози Б. Лепкого. Вони відіграли надзвичайно важливу роль у розвитку національної самосвідомості українського читача.

Товариство «Просвіта» широко популяризувало творчість письменника після його повернення з Німеччини, не тільки подаючи у часописах та календарях інформацію про вихід із друку нових творів Б. Лепкого, а й видавши у Львові власним накладом збірку «Під ялинку» (1930), історичні повісті «Сотниківівна: Історична картина з часів Івана Виговського» (1931), «Орли» (1934), оповідання «Каяла» (1935). У 1931 р. заходом «Рідної школи» вийшли казки Б. Лепкого для дітей «Про діда, бабу і качечку кривеньку», «Про дідову Марусю і про бабину Галюсю», «Про лиху мачуху», які користувалися надзвичайною популярністю серед читацького загалу.

За визначні заслуги на ниві української культури загальні збори товариства «Просвіта» у 1925 р. обрали Богдана Лепкого почесним

членом організації. Він був також відзначений у 1930-х рр. званнями провідних українських наукових установ: дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, надзвичайний член Українського наукового інституту в Берліні, професор Українського наукового інституту у Варшаві, почесний доктор Українського вільного університету в Празі, академік Київської Могилянсько-Мазепинської академії у Варшаві. За довголітню викладацьку діяльність професор був нагороджений бронзовою медаллю Ягеллонського університету.

У 1938 р. за вагомий внесок у налагодження польсько-українського порозуміння президент II Речі Посполитої іменував Б. Лепкого сенатором. Вслід за О. Барвінським Лепкий-сенатор розглядав парламентську діяльність як дієвий засіб у відстоюванні інтересів українського шкільництва, котре зазнавало переслідувань з боку польської адміністрації. Саме незадовільному станові української освіти була присвячена його промова (польською мовою. — Н. Б.) на засіданні Сенату 13 березня 1939 р. Виступ українського сенатора надруковано у львівському часописі «Новий час» під промовистою назвою «Велика традиція українського народу не дасть йому загинути», що дало змогу ознайомитися з ним найширшим колом суспільства.

Свою промову Б. Лепкий розпочав із звернення до історії українсько-польських відносин. Цитуючи Гадяцький договір (1658) між українським гетьманом І. Виговським та польською владою, згідно з яким Річ Посполита зобов'язалась розбудувати українське шкільництво, сенатор питав, «чому відносини у цій ділянці змінились так значно на нашу некористь». Головну причину переслідувань Б. Лепкий вбачав у ставленні до українців як до меншвартісного народу: «Не завжди вважають нас за повновартісний народ, за народ, що виростає з землі і розвивається згідно з природними правами, творить певні концепції і змагає до певної мети. Часами трактують нас як людський матеріал, що його можна свобідно формувати. І ніхто навіть не подумає, як це нас болить і дразнить, і як воно некорисно впливає на наше національне життя...».

Особливо боляче це відчувати, наголосив промовець, коли відомо про «заслуги наших предків для культури і цивілізації». Адже, підкреслив Б. Лепкий, українцям є чим пишатися. Виступ сенатора містив короткий огляд історії української культури від княжих часів до сучасних, що узагальнив провідні ідеї культурологічної концепції

³³ Листи до Богдана Лепкого / видав Р. Смик. — Чикаго, 1996. — С. 40.

³⁴ Там само. — С. 56.

³⁵ Там само. — С. 7.

митця, а саме: самодостатність національної культури, західноєвропейська орієнтація України, відкритість української культури до світу, трансляційна функція української культури в силу геополітичного становища України. Сенатор підкреслив ідейну спрямованість української культури, для якої типовою була «толеранція у справах віри, свобода думки, свобода духовної творчості».

Промова Б. Лепкого цікава в контексті актуального питання боротьби матеріалістичного та ідеалістичного світоглядів. Як людина, «вихована на Христових засадах і в гуманістичній традиції», митець став «по стороні духа». Він бачив у матеріалістичному світогляді не лише боротьбу з капіталістичним ладом, на чому наголошували прихильники зазначеного напрямку. В реценсії Б. Лепкого матеріалізм — це «боротьба з європейською культурою і християнською цивілізацією». Таке твердження промовець обґрунтував прикладами з тогочасних кінофільмів, літературних творів, що були позбавлені моральних вартостей. Висловлені ним думки тотожні характеристичі т. зв. «чуттєвої» культури в концепції П. Сорокіна про домінування фізичного начала над духовним у культурі ХХ ст. Водночас сутологісні з альтруїстським переконанням американського вченого такі слова Б. Лепкого щодо шляхів виходу з духовної кризи доби модернізму: «...вірю, що запанує любов ближнього і правда на світі...».

У виступі Б. Лепкий порушив питання рідної материнської мови, «яка є тим зерном, що з нього виростають промови українських парламентарів». З трибуни польського Сенату професор Краківського університету, викладач із сорокарічним стажем роботи підкреслив необхідність навчання рідною мовою, що є джерелом формування національної ідеї в процесі культурного поступу: «За допомогою рідної мови дитина пізнає свою родину, пізнає явища природи, в неї виникає думка про всемогутність Богу, а далі та любов до родини поширюється на любов до краю, аж нарешті переростає у постанову — жити і героїчно вмirati за все те, що серце покохало. А тому обмежувати матірню мову не корисно ані для краю, ані для держави. Свідомий громадянин, що кохає свою землю, віру і мову та свою культуру — це найцінніший скарб не лише народу, але і держави».

Промова Богдана Лепкого в Сенаті II Речі Посполитої відобразила авторську культурологічну концепцію, основною тезою якої була ідея самодостатності національної культури та її взаємозв'язку з культурами інших народів. Цей виступ характеризував Б. Лепкого як людину зі сформованими поглядами на проблеми, що турбували українську суспільність у кінці 30-х рр. ХХ ст. Керуючись загальнолюдськими цінностями в їх вирішенні, письменник виступив за збереження та розвиток української культури, зокрема української мови як основи національної свідомості.

Початок Другої світової війни застав митця на відпочинку в селі Черче на Прикарпатті, де жителі Бережанщини та Рогатинщини на добровільні пожертвування придбали для письменника вілту, яку назвали «Богданівка». Тікаючи від наступу радянської армії, у вересні 1939 р. Б. Лепкий повернувся в окупований фашистами Краків. Німецька влада закрила Ягеллонський університет, залишивши професора без роботи та пенсії. Незважаючи на матеріальні нестатки, хворобу серця, митець не кинув пера. Написане брат Левко друкував на сторінках редактованих ним «Краківських вістей». Там побачили світ спогади Б. Лепкого «Моя перша зустріч з Липинським», «Заклї вдарили громи (літо 1939)», остання частина «Бережани» з мемуарів «Казка мого життя», котрі безпосередньо та найбільш повно відобразили індивідуальність автора, наблизили до його духовного світу, такого унікального та неповторного. Однак не все із задуманого він устиг написати...

21 липня 1941 р. Б. Лепкого «не стало між живими». Поховано одного з найвизначніших українських письменників у польській землі, на Раковецькому цвинтарі у Кракові. У скорботній промові д-р Мiрон Коновалець підкреслив: «Б. Лепкий був людиною великого серця і великого ума, а його широкоукраїнське серце обіймало всіх українців як братів, і в цій саме рисі його характеру пробивалася практично його соборницька ідея»³⁶. Ці слова є відповіддю на питання, чому Богдан Лепкий був невідомий широкому українському загалу упродовж десятиліть панування тоталітарного режиму, допоки на карті світу не постала держава Україна.

³⁶ Коновалець, М. Великий Син Української Землі: Прощальне слово над могилою Б. Лепкого / М. Коновалець // Краківські вісті. — 1941. — Чис. 162 (317) (26 лип.). — С. 3.

Духовна спадщина Б. Лепкого — це гідна репрезентація себе як частини українського народу. Майстерно володіючи Словом, Богдан Лепкий будив патріотичні почуття в українському суспільстві, тим самим відіграв роль одного з ідеологів українського національно-визвольного руху ХХ століття. І нині твори нашого краянина викликають живе зацікавлення минулим України, породжують почуття національної самоповаги, тим самим формують українську ідентичність як необхідну умову державної незалежності.

Надія Білик, лауреат Всеукраїнської літературно-мистецької та громадсько-політичної премії ім. братів Богдана та Левка Лепких, кандидат історичних наук, доцент Тернопільського національного економічного університету